

PROMĚNY POLITICKÉ ELITY POSTSOVĚTSKÉHO TURKMENISTÁNU

SLAVOMÍR HORÁK*

Abstract

Changes in the Political Elite in Post-Soviet Turkmenistan

The article analyzes the transformation of the Turkmen elites under presidents Saparmyrat Nyýazow and Gurbanguly Berdimuhamedow. Although the rise of the current elites can be traced back to the pre-Soviet era, it is the Soviet legacy, the tradition of strong leadership and the personality of the leader that determine the character of the political elite in Turkmenistan and its ruling regime. While Nyýazow was at the birth of Turkmenistan's post-Soviet political culture with its cronyism and corruption, Berdimuhamedow has further fortified clan loyalties drawing on extensive family ties and firm regional backing.

Keywords: Turkmenistan, political elite, political culture, transition, Turkmen society

Výzkumu politických elit ve středoasijském prostoru se v nedávné době dostalo poměrně široké pozornosti ve společenskovědních kruzích.¹ Je charakteristické, že se autoři soustředili z větší části na mnohem dostupnější státy, jako je Kazachstán, Kyrgyzstán či Tádžikistán. Výzkum klanových vztahů v těchto zemích dospěl nejdále především díky rozsáhlému a dostupnému empirickému materiálu. Turk-

* Studie vznikla v rámci plnění výzkumného záměru MSM0021620841 „Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika“.

¹ Ed Schatz, *Modern Clan Politics: The Power Of Blood. Kazakhstan and Beyond* (Seattle: University of Washington Press, 2004); Sally Cummings, *Kazakhstan: Power and Elite* (London: I. B. Tauris, 2005); Frank Bliss, *Social and Economic Change in the Pamirs, Tajikistan (Gorno-Badakhshan, Tajikistan)* (London: Routledge, 2005); Kathleen Collins, *The Logic of Clan Politics in Central Asia: Its Impact on Regime Transformation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Adrienne L. Edgar, *Tribal Nation: The Making of Modern Turkmenistan* (New York: Princeton University Press, 2004). V československém prostředí se touto problematikou vedle autora tohoto článku zabýval také Peter Juza, „Klany a klamy Uzbekistánu“, *Mezinárodní politika* 30, č. 1 (2006): 10–12.

menistán prozatím zůstával stát mimo tento proud zájmu. Výjimkou jsou autoři, jako je Šochrat Kadyrov, sociolog a demograf žijící v norském exilu.²

Výzkum turkmenských politických elit prozatím nelze postavit na solidním empirickém základě a může se opírat převážně jen o neúplné biografie klíčových lidí, nepřímá pozorování, analogie, neoficiální zdroje a osobní interview. Uzavřenost země a charakter režimu neumožňují získat informace přímo na místě, tím méně komplexní. Rozhovory s představiteli turkmenské opozice působící v zahraničí jsou rovněž problematické s ohledem na výrazně subjektivní zabarvení jejich vzpomínek.³

Následující stať si klade za cíl navázat na předchozí výzkum k politickým elitám Turkmenistánu⁴ a doplnit jej o posun turkmenské elity v posledních letech, zejména v období od nástupu druhého prezidenta Gurbanguly Berdimuhamedowa.⁵

Stať vychází z předpokladu, že politická kultura zakotvená v počátcích jejího formování není změnitelná v krátkodobém ani střednědobém horizontu. Politické elity jsou v této kultuře dlouhodobě vychovány, a následný režim tak bude jejím produktem nanejvýš jen s menšími změnami, které budou přizpůsobením specifickým podmínkám nového vládce. V turkmenském případě byl zdrojem formování politické kultury režim Saparmyrata Türkmenbašyho, a to relativně dlouho, po dobu přibližně patnácti let. Tento režim navíc navázal na servilní chování ně-

² Šochrat Kadyrov, *Rossijsko-turkmenskij istoričeskij slovar'*. Tom I. (Bergen: Biblioteka Al'manacha „Turkmeny“, 2001); Šochrat Kadyrov, „Turkmenistan. Institut prezidenstva v klanovom postkolonialnom obščestve“, *Vestnik Jevrazii – Acta Eurasica* 1, č. 1 (2001): 5–32; Šochrat Kadyrov, *Nacija plemen. Etničeskije istoki, transformacija, perspektivy gosudarstvennosti v Turkmenistane* (Moskva: Centr civilizacionnyh i regional'nyh issledovanij, 2003); Šochrat Kadyrov, „Vnešnjeje upravlenije etničeskim obščestvom v sovetskom Turkmenistane i jego perspektivy“ (Turkmenistan Workshop, St Antony's College Oxford and The Oxford Society for Central Asia, 18. a 19. června 2004); Shokhrat Kadyrov, „Central Asia. The Ethnology of Political Management: Yesterday, Today & Tomorrow“ (A Special Report for the Conference „Turkmenistan: Not an Orange Revolution but Regional?“, Oslo, 6. července 2005); a Šochrat Kadyrov, *Elitnyje klany. Štrichi k portretam* (Moskva: MMIX, 2009).

³ Nejvýrazněji se tato snaha projevila zřejmě u bývalého místopředsedy vlády a jednoho z nevlivnějších mužů okolo Saparmyrata Türkmenbašyho, kterým byl do roku 2001 Boris Sichmuradov. Na jím založeném internetovém zpravodajském serveru Gundogar.org se snažil bagatelizovat vlastní podíl na turkmenském režimu, což mu někteří opoziční představitelé dodnes vyčítají.

⁴ Slavomír Horák, „Hybrid tradice a modernity – neformální struktury ve středoasijských zemích (případ Turkmenistánu)“, *Slovenské historické studie*, mimořádné číslo (2006): 199–225; viz také Slavomír Horák a Jan Šír, *Dismantling Totalitarianism? Turkmenistan under Berdimuhamedow* (Washington, DC: Central Asia-Caucasus Institute, March 2009): 13–16 a 26–32. Viz také doplňující článek Slavomír Horák, „Turkmen Elite Reshuffles“, *Central Asia-Caucasus Analyst* 11, č. 12 (17. června 2009): 6–8.

⁵ S ohledem na většinou postsovětský kontext práce a změny, které se v turkmenském jazyce odehrály po roce 1991, jsou vlastní jména přepisována do češtiny na základě soudobého turkmenského jazyka, nikoliv na základě běžně používaných ekvivalentů v ruském jazyce. Jména jsou s ohledem na technické problémy převedena do české abecedy (tj. proto není použito turkmenského „ş“ a „ç“, nýbrž českého „š“, respektive „č“). Vlastní jména vztahující se k sovětskému období jsou však transkribována v duchu tehdejší tradice.

kterých vůdčích osobností provincií vůči Moskvě z dob Sovětského svazu. Tyto dva faktory – osobnostní a společenský – potom stály za zvláštnostmi formování nezávislé politické elity v Turkmenistánu, která je, zjednodušeně řečeno, kombinací tradičních kmenových vztahů, sovětského klientelistického modelu a postsovětského systému založeného na striktní centralizaci moci a osobnostním principu.

Historický základ středoasijských elit

Změny politického režimu daleko předcházejí změnám v chování společnosti. Setrvačnost je v tomto případě dostatečně významným faktorem, který určuje chování jednotlivých sociálních skupin (etnosu, subetnických skupin, rodových struktur). Přestože současná turkmenská společnost vychází z tradičního sociálního rozdělení na kmeny a rodinné klany, transformace elit během uplynulých více než sta let po připojení k Rusku a zejména v postsovětském období byla natolik výrazná, že současná turkmenská politická elita již rysy tzv. tradiční společnosti v mnohém ztratila.

Tradiční turkmenská elita vycházela z klasického, i když ne vždy zcela jednoznačného rozdělení na kočovnou a městskou elitu. V turkmenském případě byly přítomny oba prvky: kočovné společnosti, především v pouštních oblastech Karakumu, a městské elity, v oblasti Mervské oázy či v Chivě.⁶ Hierarchická struktura tradičních kmenů vedla od náčelníka (chána) či vojenského náčelníka (serdára), přičemž obě funkce byly nezřídka spojené. Další hierarchie byla jednak vertikální, a to uvnitř vlastního kmene (identita s příslušným kmenem, znalost předků apod.), a jednak horizontální v podobě svazků s dalšími kmeny. Zároveň se poměrně silně dbalo na „čistotu kmene“, přičemž porušení této zásady ze strany mužského jednotlivce, například sňatkem s příslušnicí jiného kmene či dokonce jiné národnosti, s sebou neslo významná statusová omezení v rámci hierarchie určitého rodu. V rámci kočovného elementu byla slabší teritoriální identifikace. Tento faktor byl omezen maximálně na určité teritorium pohybu daného kmene, které se mohlo postupem času měnit. U městské elity Turkmenů naopak převládala teritoriální identifikace.

V době carského Ruska došlo postupně k upevnění role kmene Ahal Tekke v souvislosti s umístěním centra tzv. Zakaspické oblasti – Ašchabadu⁷ – do oblasti

⁶ Pro Turkmenistán např. Paul Geiss, „Turkman Tribalism“, *Central Asian Survey* 18, č. 3 (1999): 347–57; Mehmet Saray, *The Turkmens in the Age of Imperialism. A Study of Turkmen People and Their Incorporation into the Russian Empire* (Ankara: Turkish Historical Society Printing House, 1989).

⁷ Přepis Ašchabad používám, pokud se jedná o centrum Zakaspické oblasti a Turkmenické SSR. V postsovětském historickém kontextu je v textu použit název Ašgabat, odvozený od současně psané podoby turkmenštiny.

tradičního osídlení tohoto kmene. Příslušníci kmene Ahal Tekke tak byli logicky preferováni jako místní správci a podlehli mnohem více rusifikaci než ostatní městské elity, které částečně žily pod bucharskou nebo chivskou správou.⁸

Ahal Tekke si tuto pozici udrželi i po revoluci v roce 1917, která přinesla do života především kočovných kmenů pomalé, ale zásadní změny.⁹ S mizením „tradičního“ světa se pojí sedentarizace původně kočovných kmenů. Významnou proměnou prošla i mocenská struktura v regionu. Vytvoření sovětského Turkmenistánu v roce 1924 znamenalo vznik historicky prvního národně definovaného útvaru Turkmenů, v němž měly žít do té doby fragmentované a různorodé turkmenské kmeny. Předrevoluční elity byly z větší části zlikvidovány, ať již útekem do zahraničí, či represivními metodami („rozkulačování“ vesnic a v důsledku toho vymizení tradičních venkovských elit). Ještě do třicátých let 20. století se však ve Střední Asii projevoval odpor staré elity, představované hnutím tzv. basmačů; v turkmenském případě se symbolem odporu proti Sovětům stal především náčelník Džunajd chán.¹⁰ Pokud se však podíváme na kmenově-regionální příslušnost basmačů, většina z nich pocházela z oblastí bývalé Buchary či Chivy, zatímco dominantní Ahal Tekke, ale také Jomuti podporovali spíše bolševickou moc.¹¹ Toto dělení však rozhodně není absolutní a v jeho rámci existovala lokální specifika.

Utváření nových mocenských institucí, jako je vláda, parlament, kolchozy, aparát komunistické strany, se odehrávalo na pozadí snahy sovětského centrálního vedení zachovat maximální možnou paritu mezi jednotlivými kmeny.¹² Nové instituce přitom tradiční struktury jako kmenové předáky či shromáždění nejstarších kmene buď eliminovaly, nebo naopak inkorporovaly, často jako neformální složku kádrové politiky. Vycházíme-li z předpokladu o setrvačnosti vývoje společnosti, je logické, že i po radikální změně formálních institucí se projevila původní kmenová rivalita, kterou dokázalo alespoň částečně tlumit vnější centrum v Moskvě.¹³ Boj mezi elitami se tak doslova odehrával „pod prapory říjnové revoluce“.

V sovětském období pozorujeme vytváření jakéhosi hybridního systému, v němž se spojují prvky „tradičních“ sociálních struktur a „moderních“ institucí

⁸ Kadyrov, *Nacija plemen*, 145–46.

⁹ Sergej Demidov, *Postsovetskij Turkmenistan* (Moskva: Natalis, 2002), 45.

¹⁰ Jan Wanner, „Politicko-vojenská nestabilita sovětské moci v muslimských oblastech I–II“, in *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941)*, ed. Bohuslav Litera et al. (Praha: Historický ústav, 1997), 101–84.

¹¹ Edgar, *Tribal Nation*, 36–37.

¹² *Ibid.*, 268.

¹³ Podrobněji rozebírá tuto problematiku již vzpomenutý Kadyrov, „Central Asia. The Ethnology of Political Management“.

a mocenské hierarchie. Ve společnostech, v nichž převládal spíše kočovný způsob života, se začíná objevovat i lokální a regionální identita. Tento proces je důsledkem sedentarizačních procesů, které charakterizovaly společenský vývoj v regionu zejména ve dvacátých a třicátých letech.

Zemědělská a vodohospodářská reforma v letech 1925 a 1926 a velký teror ve třicátých letech nepřispěly v Turkmenistánu pouze k likvidaci velkých majitelů půdy, těch ostatně bylo relativně málo, ale především k promísení tradičních klanových a kmenových struktur. Současně s tím došlo k likvidaci první generace sovětských turkmenských vůdců, především Gajgysyze Atabajeva či Nedirbaje Artikova. Po skončení tohoto období na konci třicátých let se začaly vytvářet nové struktury moci, které již neodpovídaly tradičnímu pojetí kmenů či klanů. Přestože si část elit zachovala tradiční identitu, mnohem více se prosazovaly nové kádry, spojené spíše s národností, především tedy turkmenskou a ruskou, či stranickou příslušností. V tomto novém hybridním systému se tradiční prvky společnosti jako kmenová identita a úcta k hierarchii v rámci kmene staly pouze jedním, byť v některých případech podstatným faktorem formování politických elit v zemi. Kontrola Moskvy se projevovala i v osobě „slovanského“ druhého tajemníka komunistické strany příslušné republiky, který ve 20. a 30. letech fakticky vykonával funkci prvního tajemníka, tzn. reálně příslušnou republiku vedl.

Moc druhého tajemníka však od 40. let vytrvale klesala, neboť první tajemníci titulární národnosti dokázali vybudovat mnohem silnější a pevnější vazby v příslušné republice. Zejména za Brežněva v období od poloviny 60. let, kdy první tajemníci dlouhodobě setrvali ve svých funkcích, se role druhého tajemníka značně formalizovala.¹⁴ Moc místních tajemníků posiloval i fakt, že v případě konfliktu obou vedoucích figur republiky centrum spíše odvolávalo „svého“ druhého tajemníka. Navíc do středoasijských sovětských republik nebyly po druhé světové válce obvykle posílány výrazné osobnosti, které by dokázaly zkrotit budování neformálních sítí v místní elitě. Zároveň s výše uvedenými procesy byla fakticky oslabována role formálních institucí na úkor vytváření neformálních vazeb v systému patron-klient.

¹⁴ Příkladem politika tohoto typu může sloužit dlouholetý první tajemník ústředního výboru komunistické strany Uzbecké SSR Šaraf Rašidov, který si okolo sebe v Uzbekistánu, stejně jako v Moskvě, vytvořil vlastní vládnoucí klan, jenž zdaleka nekopíroval pouze v minulosti velmi významné regionální vazby. Zde se velmi často ukazuje paušální nepřesnost mnoha autorů, kteří zpodobňují současný i minulý režim v Uzbekistánu s bojem mezi jednotlivými regionálními skupinami. Není však bez zajímavosti, že mnoho blízkých spolupracovníků bylo například z teoreticky nepřátelského fergánského klanu. Praktiky tohoto klanu (bohužel ne vždy systematicky) naznačil ve svých vzpomínkách jeden z hlavních vyšetřovatelů Telman Chorenovič Gdljan a Nikolaj Venjaminovič Ivanov, *Kremlevskoje delo* (Rostov na Donu: AO Kniga, 1994): 114–15.

Vazba místních kádrů na Moskvu vedla k formování druhé loajality v rámci místní elity. Za těchto okolností vystupovala do popředí sice místní, ovšem silně rusifikovaná vrstva, jejíž vazby na tradiční struktury byly relativně slabší. Vliv moskevského centra na jmenování prvních tajemníků přiměl novou elitu ke hledání podpory pro své jmenování v ústředním výboru celosvazové komunistické strany, přinejmenším ve stejné míře jako v samotném lokálním prostředí. Moskva se již v době formování místních politických elit snažila vybalancovat kmenově a klanově rozrůzněné nové národní republiky jmenováním tzv. kompromisních figur či figur z nedominantního kmene či klanu. Tak byl daný kandidát nucen, aby se udržel u moci, vytvářet neformální struktury složené z příslušníků vlastního kmene nebo společenství kmenů. Typickým příkladem tohoto systému jsou téměř všichni první tajemníci komunistických stran republik Střední Asie jmenovaní po nástupu Michaila Gorbačova. Ti představovali z jeho pohledu kádry, jež do té doby nebyly úzce spjaty s místními elitami, a zároveň i kompromisní postavy přijatelné pro všechny skupiny v dané republice. Později došlo k některým korekcím této radikální obměny, přesto všichni první prezidenti nezávislých středoasijských republik patřili spíše k méně známým tvářím v rámci příslušné komunistické strany.

V turkmenském případě probíhal od 40. a 50. let boj především mezi hegemonismem Ahal Tekke a regionálními kmenovými skupinami. V letech 1951 až 1985 měli přitom formální převahu příslušníci skupin mimo Ahal Tekke, které reprezentoval první tajemník republikové komunistické strany (v letech 1951 až 1957 Suvhan Babajev z okresu Kaakha, v letech 1958 až 1969 Balyš Ovezov z kmene Jomut a v letech 1969 až 1985 Muhammetnazar Gapurov z východního Turkmenistánu).¹⁵ Zejména poslední z nich svým charakterem a relativně dlouhou vládou výrazně ovlivnil utváření politického prostředí v duchu brežněvovského období stagnace. I zde hrál významnou roli osobnostní charakter Gapurova, jehož mnozí zejména z kmene Ahal Tekke považují za ne zcela politicky i kulturně gramotného člověka.¹⁶ S ním byl spojován příchod mnohých neschopných řídicích kádrů do aparátu strany, silových struktur i do intelektuálního prostředí sovětského Turkmenistánu. Politická kultura a s ní spojené korupční prostředí se v této době

¹⁵ Podrobněji k tomuto vývoji viz Kadyrov, *Nacija plemen*, 126–37.

¹⁶ Muhammednazar Gapurov (1922–1999) vystudoval učitelství v Čardžou, v roce 1941 však byl odvelen na frontu. Po zranění a demobilizaci v roce 1943 působil na pedagogických a později ve stranických funkcích v Čardžouské oblasti. Od roku 1962 byl převeden do ústředního výboru komunistické strany Turkmenské SSR, o rok později byl jmenován předsedou Rady ministrů Turkmenské SSR, v letech 1969–1985 pak působil jako první tajemník ústředního výboru komunistické strany Turkmenské SSR. V prosinci 1985 byl odstraněn ze všech funkcí a odeslán čestného důchodu.

poměrně málo lišilo od sousedních středoasijských republik.¹⁷ Je pochopitelné, že postsovětská elita včetně Nyýazowa, formovaná v době Gapurova, zachovala a dále nekontrolovatelně rozvinula politickou kulturu založenou na faktorech klientelismu, korupce a klanovosti.

Elita Ahal Tekke byla v této době tvořena několika vlivnými rody, jež patřily ještě v sovětském období ke střední až vyšší vrstvě mocenského aparátu. Příslušníci Ahal Tekke však neměli přístup do jeho nejvyšších pater, neboť ta byla vyhrazena pro představitele jiných regionů v závislosti na osobě prvního tajemníka ústředního výboru komunistické strany Turkmenistánu. K významným rodům patřily například spřízněné rodiny Chanamov-Nurklyčev z Ašgabatů, angažované v sovětských dobách výrazně v odvětvích, jako je bavlnářství, zásobování a obchod,¹⁸ či Šichmuradovů z Ašchabadu, zejména v oblasti diplomacie a ideologie.¹⁹ Všichni jmenovaní pocházeli především z Ašchabadu, nežřídká v druhé či třetí generaci měli rovněž svůj původ v Ahalském regionu. Tito lidé tvořili městskou, často výrazně rusifikovanou inteligenci.

Kádrové změny po smrti Brežněva výrazně zasáhly do vývoje turkmenských elit a do značné míry předurčily budoucí charakter vlády v postsovětském období. Právě v této situaci se naplno projevil vliv toho faktoru, že do čela republiky měla být dosazena osobnost ze společenství, jež stálo k vládnoucí skupině dosud v opozici. V turkmenském případě se jednalo o dlouho očekávaný návrat představitelů kmene Ahal Tekke k moci. Zároveň se však mělo jednat o méně výraznou figuru kontrolovatelnou z Moskvy. Dosavadní první tajemník ašchabadského výboru republikové komunistické strany byl z tohoto hlediska ideálním kandidátem. Saparmyrat Nyýazow náležel sice ke skupině Ahal Tekke, avšak neměl vytvořenou výraznou klientelistickou síť v Turkmenistánu samotném. Jeho manželka byla ruské národnosti a on sám před svým jmenováním prošel při ústředním výboru celosvazové komunistické strany v Moskvě ideologickým výcvikem.

Převaha neformálních vztahů v rámci elity na úkor formálních institucí se velmi výrazně projevila po rozpadu SSSR. Prvek Moskvy se vytratil. Staronové kádry, jmenované ještě v sovětském období, již žádný tlak nenutil, aby při preferenci svých lidí brali ohled na zájmy centra. Díky tomu se ve Střední Asii mnohem

¹⁷ Příkladem může být obecně známá kultura *pripiski* (systematického navyšování výkazů objemu produkce – typicky sklizně) v zemědělství. Viz Nikolai Kharin, *Vegetation Degradation in Central Asia under the Impact of Human Activities* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002), 73–76.

¹⁸ Vitalij Ponomarev, „Besedy s Abdy Kulijevym, část 2“, *Pravozaščitnyj centr Memorial*, jaro 2001, <http://www.memo.ru/hr/politpr/asia/turkmenistan/kuliev2.htm> (staženo 28. 5. 2010).

¹⁹ Kadyrov, *Nacija plemen*, 356–57. Přehled turkmenských klanů, byť s některými nepřesnostmi, lze nalézt v článku Avdy Kuliev, „Turkmenskaja elita – vzgliad iznutri“, *Central'noaziatskij žurnal*, 16. 7. 2001, <http://www.ctaj.elcat.kg/tolstyj/a/a063.htm> (staženo 28. 5. 2010).

pomaleji prosazovaly nově ustavované mocenské instituty (vláda, parlament, volby). Naopak, vzhledem k absenci vnější kontroly došlo k upevnění tradičních patersko-klientských, klanových, či rodinných a jiných neformálních vazeb, někdy též souhrnně nazývaného retradicionalizace. Zároveň ztráta opory z moskevského centra, tedy jednoho ze dvou pilířů moci, znamenala pro prvního tajemníka nutnost udržet svou moc vlastními prostředky, obvykle za pomoci likvidace protivníků z řad více liberálně naladěné inteligence, klanu či jiné neformální skupiny. Tyto faktory významnou měrou přispěly ke zformování autoritativních režimů v regionu.

Kádrové změny za Nyýazowa a formování politické kultury v Turkmenistánu

Kádrová čistka, která provázela nástup Saparmyrata Nyýazowa do křesla prvního tajemníka ústředního výboru komunistické strany Turkmenistánu na sklonku roku 1985, vedla ke zformování opětovné dominance kmene Ahal Tekke. Hlavními faktory, které určily politickou kulturu i strukturu elit v zemi, se však stala osobnostní charakteristika a původ prezidenta Türkmenbašyho. Jeho slabší ukotvení v tradiční turkmenské elitě a rodině – prezident byl sirotkem, který nepociťoval morální povinnost „vytáhnout nahoru“ své klienty a příbuzné – umožnily výraznou centralizaci moci okolo vlastní osoby, a tím i posílení autoritářských tendencí v zemi. Türkmenbašy se také v prvních letech nezávislosti ohlížel na Moskvu, možná z obav o obnovení mocenského impéria bývalého sovětského centra.²⁰ První prezident rovněž hlásal „návrat k tradičním institutům moci“, v novém politickém uspořádání jim nicméně vyčlenil spíše dekorativní roli s minimálním vlivem na chod dění v zemi.²¹

Jeho neměnnou oporou se proto stali lidé neturkmenského původu, kterým, jak se zdá, prezident, přes veškeré vnější projevy jeho turkmenství, důvěřoval mnohem více než místním elitám. K této části elity patřili zejména lidé zapojení do prezidentského aparátu. Mezi nimi vynikal především Viktor Chramov, vyslaný do Turkmenistánu v roce 1985 z Moskvy jako „poradce“ prvního tajemníka ko-

²⁰ Avdy Kuliev, ministr zahraničí Turkmenistánu z let 1990 až 1992, v osobním rozhovoru s autorem, 16. října 1999.

²¹ Jednalo se o pseudotradiční instituce typu Rada stařešinů nebo Halk Maslahaty, nejvyšší ústavodárně shromáždění, orgán stojící nad výkonnou, zákonodárnou a soudní moci. K tomuto problému viz Jan Šír, „Halk Maslahaty in the Context of the Constitutional Evolution of Post-Soviet Turkmenistan“, *Perspectives on European Politics & Society* č. 6 (2005): 321–30; a Jan Šír, „Návrat k tradicím? Hledání moderních institucí v postsovětském Turkmenistánu“, *Slovanské historické studie*, mimořádné číslo (2006): 225–38.

munistické strany (reálně ho však měl spíše kontrolovat), a později poradce prezidenta a hlavní ideolog Türkmenbašyho režimu. Právě Chramov byl podepsán pod redakcí prakticky všech kultovních děl o prezidentovi a jeho politice. Zároveň také proslul jako obchodník – měl podíl na obchodech v turkmenské energetice a je majitelem několika prosperujících obchodů s květinami, sportovním oblečením a dalším sortimentem v Ašgabat. ²² Finanční záležitosti prezidenta přímo v Ašgabat spravovali Alexandr Žadan a Vladimír Umnov. K okruhu vlivných non-Turkmenů patřili i významní zahraniční obchodníci, kteří byli schopni navázat s prezidentem těsné vztahy a po určité době dokázali značně ovlivnit jeho rozhodování, obvykle ku osobnímu prospěchu. Mezi tyto lidi patřil například Izraelec Joseph Maiman, který byl poradcem pro energetiku, nebo Ahmed Čalyk, dlouhodobý náměstek ministra textilního průmyslu a majitel stavebního koncernu Čalyk Holding, který je realizátorem a inspirátorem mnoha nových budov v Ašgabat. ²³ K dalším firmám z oboru stavebnictví, zažívajícího v Turkmenistánu díky státním zakázkám doslova boom, patřil turecký Polimeks (majitel Erol Tabanca), Erku (Ilhan Ipekçi) a francouzská společnost Bouygues. ²⁴ Turci rovněž zaujali řadu míst ve státní správě Turkmenistánu (Ugur Halil byl například v 90. letech velvyslancem Turkmenistánu ve Spojených státech).

Na rozdíl od jiných středoasijských prezidentů, jejichž rodiny byly přímo ukotveny v určité regionální či klanové skupině, byla rodina Türkmenbašyho rozptýlená ve světě a alespoň zčásti patrně pracovala na udržení finančního impéria Türkmenbašyho. Syn Murad, který se prokazatelně zabýval obchodem s Turkmenistánem v nejrůznějších oborech, ani dcera Irina, která žila s mužem v Paříži a Moskvě, však neměly výraznější mocenské ambice. ²⁵ Stejně tak neměla mocenské ambice ani prezidentova manželka, žijící trvale v Moskvě, s níž se Türkmenbašy dlouhodobě nestýkal.

²² Begench Aydin, "Who is ruling Turkmenistan?", *Turkmenskaja iskra*, 21. 5. 2008, <http://www.tm-iskra.org/20/08/Hramov-V-2-eng.html>; viz také „Turkmenam prikazano byt' zdorovym“, *Chronika Turkmenistana*, 25. listopadu 2009, <http://www.chrono-tm.org/?id=2296>; Aleksandr Narodeckij, „Türkmenistany hakykatda kim dolandyryr?“ [Kdo ve skutečnosti vládne Turkmenistánu?], *Azattyk Radiosy*, 10. ledna 2010, <http://www.azathabar.org/content/article/1920880.html?page=2&cx=1> (staženo 28. 5. 2010).

²³ A. Esenov, „Tureckij biznesmen Achmet Čalyk: seryj kardinal turkmenskoy polityky“, *Centrasia*, 28. listopadu 2003, <http://www.centrasia.ru/news2.php4?st=1064699520>. Do Čalykova holdingu patří společnosti GAP Güneydoğu Tekstil, Çalık Enerji, GAP İnşaat, Çalıkbank a GAP Pazarlama.

²⁴ K jejich praktikám viz dokumentární film Arto Halonena *The Shadow of the Holy Book*, uvedený v roce 2007.

²⁵ Beseda předáka Sjednocené turkmenské opozice Avdy Kulijeva s bývalým vicepremiérem a předsedou centrální banky Turkmenistánu Chudajberdy Artykovičem Orazovem, *Erkin Türkmenistan*, 29. března 2002, <http://www.erkın.net> (staženo 3. 4. 2002).

S ohledem na výše uvedenou koncentraci moci v rukou prezidenta a jeho poradců tak v Turkmenistánu nedošlo k výraznému obnovení tradiční, či spíše pseudotradiční, elity jako v jiných středoasijských zemích. Přestože se formovaly skupiny založené na stejném kménově-regionálním základě, nebyly tyto skupiny natolik silné, aby ohrozily podstatu režimu Türkmenbašyho osobní moci. Staré sovětské rodiny se ještě v první polovině v 90. letech výrazně podílely na konsolidaci Ahal Tekke v Ašgabatú a fakticky monopolizovaly svou moc v centru, zatímco ostatní regiony byly zastoupeny v Ašgabatú spíše v doplňujícím měřítku.²⁶ Přesto lidé původem mimo Ahal zastávali poměrně významné funkce s ohledem na svou potřebnost. K takovým institucím patřila například do roku 2002 KGB (později Ministerstvo národní bezpečnosti) pod vedením Muhammeta Nazarowa.²⁷ Vedoucím aparátu prezidenta byl Rejep Saparow (původem z Dašoguzu), který byl odstraněn teprve vnitroelitním komplotem v roce 2005 a s největší pravděpodobností zemřel ve vězení v roce 2007.²⁸ K nejmocnějším mužům země na vrcholu Türkmenbašyho éry je nutno počítat i šéfa prezidentské ochranky Akmyrata Rejebowa, původem z Lebapu (Čardžou), z kmene Ersary. Ten byl chráněncem bývalého prvního tajemníka komunistické strany Turkmenistánu Muhammetnazara Gapurova, a teoreticky tak patřil k mocné klíče brežněvovského období, s nímž Türkmenbašy bojoval prakticky po celou dobu svého vedoucího postavení.²⁹

Zvýšení převahy představitelů Ahal Tekke ve státní správě vedlo celkem logicky k bojům uvnitř této regionální elity. Výsledkem byla dlouhá řada donášení prezidentovi na ostatní příslušníky kmene, což obvykle vedlo k čistkám ve státním aparátu.³⁰ Pro dotčené tato čistka obvykle znamenala zpočátku čestné vyhnání (velvyslanecké posty, odchod do penze) a s přibývajícím časem spíše mnohale-

²⁶ Přibližně do roku 1997 proběhlo několik velkých čistek mezi hákímy (gubernátory) jednotlivých welaýatů, která odstranila možnou vlivnou elitu v příslušných regionech. Od svých postů byly odstraněny rovněž vlivní státní úředníci z jiných regionů, kteří byli v lepším případě odesláni do svých regionů na druhořadé posty (příkladem může sloužit Pajzgel'dy Meredov z Mary, do roku 1994 ministr zemědělství).

²⁷ Nazarow pocházel z oblasti Lebapu, z města Čardžou (dnešní Türkmenabat), tedy ze stejného regionu, z jakého pocházel Muhammetnazar Gapurov, předchůdce Nyýazowa na postu prvního tajemníka ústředního výboru komunistické strany Turkmenistánu.

²⁸ Podle některých informací stáli za tímto svržením správce prezidentova bohatství tehdejší vicepremiér Ýolly Gurbanmyradow, odsouzený ve stejném roce, a Gurbanguly Berdimuhamedow (nijak nepostížen). Tuto teorii uvádí Vitalij Chljupin, „Čelovek bez lica. Berdymuchammedov v Turkmenii nadolgo“, *Nomad*, 27. listopadu 2006, <http://www.nomad.su/?a=3-200612270614>.

²⁹ Rejebow sám však nebyl považován za čistého Ersary, což mu umožnilo setrvat v blízkosti Nyýazowa. „Vladyka pustyní“, *Planeta* (únor 2007), <http://www.planeta.by/article/174> (staženo 28. 5. 2010).

³⁰ V průběhu let 1992 až 2006 proběhlo několik vln čistek, počínaje odvoláním klanu Chana Ahmedova, tehdejšího premiéra. M. Šamajev, „Gde byl žildom – tam ŽET stoit. Turkmenbaši metodično uničtožaiet vseh, kogo sčitajet umneje sebja“, *Gundogar.org*, 24. září 2002.

té tresty odnětí svobody. V průběhu zhruba patnáctileté vlády Türkmenbašyho v samostatném Turkmenistánu tak tyto staré kádry, stejně jako většina ruskojazyčných lidí, musela z politické elity odejít. „Ahalizace“ turkmenské politické elity a zároveň boje mezi jejími příslušníky znamenaly eliminaci či emigraci značné části ahalské elity. Na jejich místa přicházeli lidé druhořadého významu, kteří neměli za sebou výraznější mocenskou základnu, čímž posilovali pozici prezidenta Türkmenbašyho.

Ke konci Türkmenbašyho vlády byla nejvyšší turkmenská elita tvořena poměrně malým okruhem prezidentových nejbližších, kteří nebyli z různých důvodů svrženi ani po několika čistkách. Pokud se podíváme na složení tohoto kruhu, potom je patrné, že převaha Ahal Tekke v těchto poměrech nehraje roli. Mezi nimi byl vedoucí prezidentovy ochranky generál Akmyrat Rejebow. Tato služba, jejímž zosobněním Rejebow byl, se stala nejmocnější silovou strukturou v zemi a kontrolovala práci ostatních bezpečnostních složek státu. Mezi další „neodvolatelné“ ministry patřil Agageldi Mämmetgeldiýew, ministr obrany z Ahalského welaýatu, třebaže ze spíše okrajového Tedženského etrapu (okresu) na jihu Turkmenistánu, Geldimuhamet Ašyrmuhammedow, ministr národní bezpečnosti z Balkánské oblasti na západě země. K elitě Ahal Tekke patřil „pouze“ Akmäm-met Rahmanow, ministr vnitra, generální prokurátor Muhammetguly Ogšukow z okresu Baharly nedaleko Ašgabatů a také budoucí prezident Berdimuhamedow, jenž působil jako dlouholetý ministr zdravotnictví a podle neoficiálních informací byl osobním lékařem prezidenta Türkmenbašyho. Jak je vidět, regionální původ byl v této vrstvě pouze jedním z předpokladů k udržení moci. K dalším patřily především příslušnost ke klíčovým silovým složkám, nepostradatelnost pro prezidenta či schopnost intrikovat proti druhým a zároveň dovednost nebýt zahrnut mezi oběti kádrových čistek. Lze konstatovat, že tyto kádrové přednosti jsou využívány i v novém systému.

Turkmenské elity za Berdimuhamedowa. Změna nebo kontinuita?

Po smrti Türkmenbašyho v prosinci 2006 právě úzká a poměrně homogenní elita zabránila vážným vnitroelitním rozporům. Výše uvedený okruh lidí velmi pružně převzal na sebe hlavní část moci v zemi a dokázal poměrně rychle uzavřít konsenzus ohledně osoby nového lídra. Přechod moci od jednoho vůdce ke druhému byl evidentně určován právě touto vnitřní elitou. Mnohem méně do hry zasahovali vlivní cizinci ve státním aparátu, kteří se soustředili spíše na zachování vlastních pozic než na zasahování do interních záležitostí turkmenských elit.

Nový vůdce musel být především z Ahal Tekke tak, aby neměl problémy se získáním podpory v Ašgabat. ³¹ Zároveň se patrně nemělo jednat o člověka ze silových struktur, spíše mělo jít o kompromisního a na první pohled ovladatelného kandidáta. A lze rovněž předpokládat, že svou roli při nástupnickém procesu sehrála znalost okolností a času smrti Türkmenbašyho a rychlá reakce na tuto událost. Ať již výše uvedené faktory působily dohromady nebo zvlášť, osobnost Gurbangulyho Berdimuhamedowa mohla odpovídat všem těmto kritériím. Svým mladším zjevem a také vedením nesilového odvětví si zároveň mohl snáze získat popularitu veřejnosti, ačkoli faktor veřejného mínění pochopitelně nehrál při přechodu moci výraznější roli. ³²

V počátečním období po nástupu Berdimuhamedowa do čela státu se zdálo, že se bude jednat o kompromisní, a tudíž slabou figuru, která bude úzkým kruhem „siloviků“ ovladatelná. Vývoj v Turkmenistánu tak měl podle prvních náznaků oproti Türkmenbašyho režimu mít více oligarchický a méně osobnostní charakter. ³³ Sám prezident však začal téměř okamžitě po svém zvolení upevňovat svou osobní moc. Rozsáhlé pravomoci mu umožnily založit vlastní mocenský systém a vytvořit osobní režim v duchu místní politické kultury, založené na absolutní dominanci jediného vůdce. V kádrové oblasti bylo z jeho hlediska nutné především zlikvidovat potenciální konkurenty, včetně „patronů“, kteří ho dosadili do čela. Z tohoto hlediska je pragmatické, že Berdimuhamedow začal při upevňování vlastních pozic odstraněním generála Akmämmeta Rahmanowa, ministra vnitra a zároveň jediného pravého příslušníka Ahal Tekke z „mužů 21. prosince“, kteří se po smrti Türkmenbašyho na sklonku roku 2006 chopili moci. ³⁴ Zároveň byl Rahmanow profesionálem v rámci policejního aparátu a obecně silových struktur. ³⁵ Dalším na řadě byl Akmyrat Rejebow, který byl patrně nejmocnější figurou prosincového převratu. Ostatní figury

³¹ Z tohoto důvodu se novým vůdcem nemohla stát „šedá eminence“ Akmyrat Rejebow, který neměl mocenskou oporu ani v centru, ani ve svém regionu. Výrazným kandidátem byl v tomto směru ministr vnitra Rahmanow, původem z Ahalského welaýatu. V rámci nejvyšší turkmenské elity však bylo nutno najít kompromisního kandidáta, nikoliv takového, který by v rámci užšího vedení získal výraznou převahu nad ostatními účastníky elity.

³² Fakt, že se byl Berdimuhamedow patrně odpovědný za realizaci programu vystěhovávání Uzbeků z příhraničních oblastí do pouště, stejně jako za „reformu“ zdravotnictví, se již neupomínal. Viz *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 9. listopadu 2002 a 4. ledna 2003.

³³ Andrej Kazancev, „Perspektivy evolucii političeskogo režima v Turkmenistane posle Turkmenbaši“, *Analitica.org*, 12. února 2007, <http://www.analitica.org/article.php?story=20070212060327550> (staženo 28. 5. 2010).

³⁴ *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 10. dubna 2007.

³⁵ Jeho biografie na stránkách *Centrasia*, <http://www.centrasia.ru>. Lze rovněž spekulovat, že se jednalo o největšího soupeře Rejebowa, který byl tehdy ještě u moci. „Kapkan dlja generala Redžepova“, *Planeta* (květen 2007), <http://www.planeta.by/article/211> (staženo 28. 5. 2010).

z bývalého nejužšího vedení země byly odstraněny postupně v letech 2007 až 2009.³⁶

Rostoucí pozice prezidenta Berdimuhamedowa se odrazila i na jeho stále významnějším postavení na ideologické scéně Turkmenistánu. Již v roce 2007 byly z turkmenského ideologického prostoru odstraněny všechny zmínky o prvním prezidentovi Turkmenistánu, aby se zejména v roce 2009 posílil kult osobnosti prezidenta Berdimuhamedowa. Kromě několikrát měněných oficiálních portrétů prezidenta se začalo i s budováním dalších atributů kultu osobnosti. V médiích se Berdimuhamedow představuje epitety jako „tvůrce Veliké Obrody Turkmenistána“, „autor četných iniciativ, které mají globální světový význam“, „zastávce zdravého způsobu života“ apod. Podle vzoru svého předchůdce se začalo i s uctíváním Berdimuhamedowových předků.³⁷ Prezident tak má v Turkmenistánu již své muzeum a jeho jménem byla nazvána mešita v Mary.

Výše uvedené okolnosti zároveň vedly ke změnám v procesu formování mocenské základny v zemi směrem k ještě výraznějšímu důrazu na regionální původ klíčových ministrů. Prezident Berdimuhamedow byl, na rozdíl od svého předchůdce, zapojen mnohem více do tradičních rodinných a kmenových struktur. Bylo tedy možné předpokládat, že nový prezident bude dávat přednost svým lidem ze západní části Ahalského welaýatu (oblast Büzmeýin, Gökdepe, Ahal). Jeho chování tak odpovídá definici „svého člověka“ v čele státu, který je odpovědný před „svými lidmi“ podle zákonů skupinové morálky. Odpovědnost předáka před sociální skupinou se v tomto případě váže především s povinností zajistit této skupině ochranu a obživu.³⁸

Tento cíl sledovala patrně řada pravidelných kádrových čistek, které prezident Berdimuhamedow uplatňuje v podobném stylu jako jeho předchůdce. Ministři a další lidé ve státním aparátu jsou jmenováni na zkušební dobu, po jejímž skončení může následovat další kádrová změna. Na mnoha ministerstvech proběhla

³⁶ Geldimuhamet Aşyrmuhammedow byl odvolán z úřadu v říjnu 2007 spolu s několika nejvyššími důstojníky na ministerstvu národní bezpečnosti. Viz *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 9. října 2007. Muhammetguly Ogşukow, od jara 2006 generální prokurátor, byl odvolán z úřadu v březnu 2008. Viz *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 4. října 2008. A to přesto, že pocházel ze stejného regionu jako Berdimuhamedow. V tomto případě hrála patrně roli jeho spojitost s minulým režimem. Poslední oběti čistek v nejužším vedení se stali v lednu 2009 Baýram Alowow, velitel pohraniční stráže, a Agageldi Mämmetgeldiýew, ministr obrany a tajemník Bezpečnostní rady státu. Nejlépe z nich dopadl Mämmetgeldiýew, který byl dávným lékařským kolegou Berdimuhamedowa, což může nasvědčovat „zásluhám“ tohoto muže při dosazení prezidenta do jeho úřadu v prosinci 2006.

³⁷ Nejuctívanější osobou byl dědeček, vesnický učitel, po němž byla ve vesnici Ýzgant (rajon Gökdepe) pojmenována škola. Viz *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 4. září 2009. Zároveň byla vydána jeho biografie s příznačným názvem *Pedagog, voin, graždanin. Žizn'-podvig Berdymuchameda Annajeva* (Ašhabad: Glavnoje archivnoje upravlenije pri Kabinete Ministrov Turkmenistana, 2009).

³⁸ Podle Kadyrov, *Nacija plemen*, 166.

vyměna vyšších úředníků, kteří sloužili za Türkmenbašyho. Tyto čistky se týkaly mj. regionálních orgánů státní moci a správy, soudců aj. Zároveň byla provedena čistka neturkmenských kádrů, kteří ještě na některých úřadech zůstaly. Tyto čistky však obvykle nejsou doprovázeny monstrózními procesy, jež byly charakteristické pro Türkmenbašyho režim. Jednotlivé nepohodlné kádry mizí ze scény obvykle nenápadně běžným prezidentským dekretem a jejich další osud není nijak veřejně vyhlášován. Je rovněž nutno zdůraznit, že v natolik vysoce centralizovaném systému moci, který je fakticky ovládnut rozhodnutími samotného prezidenta, nejsou nižší kádrové posty nijak významné, a proto pravidelná rotace kádrů neznamená fakticky žádnou nestabilitu v práci státního aparátu.

Pokud budeme analyzovat regionální složení vlády a dalších klíčových pozic, potom je patrná snaha dosadit do klíčových pozic více příslušníků Ahal Tekke. V silových ministerstvech, jako je národní bezpečnost, obrana a vnitro, jsou dnes na pozice ministrů a jejich náměstků jmenováni téměř bez výjimky lidé z centrálního Turkmenistánu. Ostatní ministerstva mohou mít volnější složení, nicméně i zde je patrná převaha Ahal Tekke. Od nástupu prezidenta Berdimuhamedowa se logicky zvýšil podíl lidí s původem v oblasti ležící na západ od hlavního města Ašgabat. Z ostatních regionů je více zastoupen Maryjský welaýat, avšak pouze na druhořadých místech.

Energetika jako klíčový sektor turkmenské ekonomiky byla naopak i v době Türkmenbašyho v rukou elit z Balkanského welaýatu, tedy kmene Jomutů. Kontrola příjmů z tohoto odvětví sice ležela v Ašgabat, nicméně technické záležitosti těžby strategických surovin kontrolovali lidé ze západního Turkmenistánu. K nim patřili především Tačberdi Tagyýew (až do srpna 2009 vicepremiér pro energetiku) a Garýagdi Tašlyýew (do ledna 2009 hlava představenstva národní ropné společnosti „Turkmennebit“). I v těchto odvětvích se však moc přesunula do rukou Ahal Tekke, nicméně Jomuti si nadále zachovali svůj vliv v konkrétních společnostech („Turkmennebit“, „Turkmengaz“ a do října 2009 také na ministerstvu ropného a plynárenského průmyslu). Právě rok 2009 se stal přelomovým momentem z hlediska obsazení pozic v energetice. Kádrové rotace zde proběhly v lednu, květnu a říjnu tohoto roku.³⁹ Tyto změny odrážejí částečně i vývoj na mezinárodní scéně, což platí zejména o květnové čistce, reagující pravděpodobně na krizi ve vztazích s Kremlem, když ruský „Gazprom“ měsíc předtím pozastavil odběr turkmenského plynu v důsledku údajného výbuchu na magistrálním plynovodním potrubí, a o říjnové kádrové rošádě, která je dávána do souvislosti se zprávami ze světa, které zpochybňovaly hodnověrnost výsledků „nezávislého“ mezinárodního audi-

³⁹ *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 13. října 2009.

tu ložisek turkmenského plynu.⁴⁰ Podobné čistky v resortu a přemístování kádrů proběhly ještě v lednu 2010, kdy byl do pozice ministra ropného a plynárenského průmyslu postaven Baýramgeldi Nedirow, který již jednou post ministra zaujímal. Na symbolické úrovni byl přesun kontroly nad energetickým sektorem stvrzen přesunem sídla národní ropné společnosti „Turkmennebit“ z Balkanabatu (bývalý Nebit Dag) v západním Turkmenistánu do Ašgabatů v lednu 2009. Tyto skutečnosti svědčí o tom, že energetická politika se řeší na zcela jiných pozicích než na příslušných úřadech a že ty mají spíše technickou, nikoliv mocenskou povahu. Tyto změny neohrožují celkovou dominanci Ahal Tekke včetně pozic prezidenta Berdimuhamedowa a jeho rodiny. Mezi hlavní hráče v energetickém sektoru uvnitř Turkmenistánu lze zařadit Berdimuhamedowa synovce Döwleta Atabaýewa, který pracoval jako obchodní rada na velvyslanectví Turkmenistánu v Paříži a v lednu 2008 byl jmenován hlavním představitelem Státní agentury pro management a využití uhlovodíkových zdrojů v Londýně. Podle nejnovějších informací se tento člověk velmi rychle stal zodpovědným za operace v plynárenském a ropném sektoru na úkor Tagýýewa.⁴¹

Vedle místní turkmenské elity byl Berdimuhamedow nucen zachovat pozice non-Turkmenů v svém nejužším kruhu. Podobně jako za TÜRkmenbašyho, hlavní tři ruští poradci – Alexandr Žadan, Vladimir Umnov a Viktor Chramov – zůstali v aparátu prezidenta, přestože se v roce 2007 objevily spekulace o jejich zmizení. Viktor Chramov byl do poloviny roku 2010 patrně nejviditelnější postavou, neboť byl opět zodpovědný za ideologii Berdimuhamedowovy éry „Nové obrody“, včetně podpory jeho kultu osobnosti.⁴² Zároveň si zachovává výrazný vliv na prezidenta v kádrových otázkách, řídí turkmenská masmédiá, prostřednictvím ministra zahraničí Rašita Meredowa, považovaného za Chramovova klienta, zasahuje do zahraniční politiky země.⁴³ Není známo, kdo za touto vlivnou figurou turkmenské politiky skutečně stojí, není ale vyloučeno ani jeho napojení na některé kruhy v ruském plynárenském průmyslu.

Obchodní elita, která obklopovala prezidenta TÜRkmenbašyho, si z větší části rovněž zachovala svůj vliv i pod novým prezidentem. Hlavní činností těchto spo-

⁴⁰ Arkadij Dubnov, „Truboprokol“, *Vremja novostej*, 13. října 2009.

⁴¹ „Turkmenskij gaz – semejnij biznes“, *Chronika Turkmenistana*, 3. února 2010, <http://www.chrono-tm.org/en/?id=1276> (staženo 28. 5. 2010).

⁴² Viktor Chramov a Maja Mollajeva, eds., *Prezident Turkmenistana Berdimuchammedov Gurbanguly Mjalikgulijevič. Kratkaja biografija* (Ašchabad: Turkmenkaja gosudarstvennaja izdatel'skaja služba, 2007). Kniha byla rovněž publikována na pokračování v deníku *Nejtral'nyj Turkmenistan*, 26. července 2007 až 9. srpna 2007.

⁴³ Begenč Aydin, „Kto pravit v Turkmenistane segodnja?“, *Oasis*, 21. května 2008, <http://www.ca-oasis.info/news/?c=4&id=30871> (staženo 30. 6. 2008).

lečnosti v Turkmenistánu je stavební činnost. Kromě nových staveb v Ašgabatú se jedná o klíčový projekt prezidenta Berdimuhamedowa – turistické letovištko Awaza, které vyrůstá na břehu Kaspického moře, nedaleko přístavu Türkmenbašy (bývalý Krasnovodsk).⁴⁴

Většinu těchto staveb realizují či budou realizovat turecké firmy Polimeks a Čalyk holding či francouzský holding Bouygues. Nejzajímavějším vývojem za Berdimuhamedowa prošel holding Ahmeta Čalyka, které v Turkmenistánu nejen staví řadu objektů, ale vlastní také řadu textilních závodů a dalších podniků. Čalyk po krátkém ústupu ze slávy po smrti Türkmenbašyho opět využil své autority a konexí, aby obnovil svou předchozí moc. O tom svědčí i jeho trvalá přítomnost v zahraničních delegacích Berdimuhamedowa v roce 2009 a 2010. Patrně z těchto důvodů také jeho holding získal podíl na společných projektech Turkmenistánu a třetích zemí.⁴⁵

Důvodů k zachování pozic uvedených lidí je několik. V každém případě je to znalost turkmenského prostředí a především osobní historie Berdimuhamedowa, včetně možných kompromitujících. Tito lidé jsou evidentně napojeni na další vlivné osobnosti ekonomického i politického života. V případě ruskojazyčných kádrů v aparátu prezidenta se rovněž jedná o jejich znalost každodenní administrace, kterou nemusejí disponovat místní kádry vybrané Berdimuhamedowem. V případě podnikatelské elity lze potom s největší pravděpodobností hovořit také o transferech části výdajů na úcty prezidenta a jeho rodiny.⁴⁶

Závěr

Struktura turkmenské elity od roku 1991 získala své specifické rysy, které patrně určily autoritářský či přímo totalitní charakter režimu na dlouhou dobu dopředu. Stávající režim tak vychází ze sovětského dědictví, z předsovětských spo-

⁴⁴ Projekt zahrnuje vybudování několika desítek hotelů a má ambice soupeřit o trh s destinacemi typu Dubaj. Viz videoprezentaci projektu na stránce *Turkmenistan – Zolotoj vek*, <http://www.turkmenistan.gov.tm/awaza>. Hotely zůstávají nedokončené, jsou uvedeny částečně do provozu na slavnostní otevření s účastí prezidenta. Lidé z celého Turkmenistánu jsou potom nuceni trávit svou dovolenou v místních hotelích tak, aby se vytvořil dojem úspěšného rozvoje turistické zóny. Viz „Otdychat' zastavjat“, *Chronika Turkmenistana*, 7. prosince 2009, <http://www.chrono-tm.org/?id=2305>; a „Turki strojat, turkmeny dodelyvajut“, *Chronika Turkmenistana*, 13. prosince 2009, <http://www.chrono-tm.org/?id=2313> (staženo 17. 12. 2009).

⁴⁵ Alan Peskov, „Novyj drug turkmen“, *Chronika Turkmenistana*, 26. května 2009, <http://www.chrono-tm.org/?id=1944> (staženo 16. 6. 2009). Viz také Maksat Alikperov, „Berdimuchamedov ne ustojal pered finansovym obajaniem Čalyka“, *Chronika Turkmenistana*, 6. ledna 2010.

⁴⁶ Maksim Pender, „G. Berdimuchamedova pobuždajut prodolžat' bašistskuju politiku“, *Turkmenskaja iskra*, 16. června 2008, <http://www.tm-iskra.org/20/08/sliv-guly.html> (staženo 28. 7. 2008).

lečenských vládnoucích struktur, sovětskou politikou pouze zakonzervovaných, především však ze postsovětského vývoje určeného osobností a rodinným a vzdělanostním kontextem prezidenta. Tato specifika lze shrnout do několika okruhů, přičemž nelze tvrdit, že jeden z nich je výrazně dominující, spíše se vzájemně doplňují.

Zvýraznění tradiční regionální či kmenové příslušnosti. Jak již bylo řečeno, nástupem Nyýazowa k moci se zvýraznila moc kmene Ahal Tekke. To vedlo k trvalé eliminaci ostatních skupin z klíčových míst, jež byla patrna po celé období vlády Nyýazowa i Berdimuhamedowa. Zároveň časté čistky zúžily mocenskou základnu všech alternativních center moci na minimum, což se projevilo při poklidné uzurpaci moci po smrti Nyýazowa. Základna Ahal Tekke se ještě více zúžila po nástupu druhého prezidenta Berdimuhamedowa, kdy začali být preferováni lidé z jednoho regionu na západě Ahalského welaýatu (oblast Gökdepe, Ahal, Büzmeýin apod.), který je zároveň domovem současného turkmenského prezidenta. Tato praxe přibližuje vládu Berdimuhamedowa k praxi v ostatních zemích Střední Asie.⁴⁷ Dominance příslušníků kmene Ahal Tekke však není absolutní a není jedinou a nezbytnou podmínkou pro kádrový vzestup. Užitečnost příslušné osoby je dána i osobní loajalitou, stejně jako momentálním rozhodnutím prezidenta. Zároveň pokračuje turkmenizace kádrů ve státním aparátu ve snaze o „etnickou čistotu“. Z tohoto důvodu byla odstraněna od moci drtivá většina kádrů neturkmenského původu. Výjimku tvoří pouze ti, kteří disponují rozsáhlými znalostmi o obou postsovětských prezidentech, financemi či vlivem v zahraničí, že jsou jenom obtížně odvolatelní (tito lidé ovšem na svých postech obvykle nezasahují do vnitroturkmenských kádrových čistek). Na střední až nižší výkonné úrovni zůstává určitá část specialistů, která je dosud nezbytná pro řádný chod podniku či úřadu. Tento poslední „problém“ však může časem odeznít přirozenou cestou.

Posílení vůdcovského principu. Centrální postavou turkmenské politiky se stal prezident, asociovaný s postavením vůdce Turkmenů, v užším měřítku potom postavou nejvyššího v hierarchii Ahal Tekke. Zcela nekontrolovatelná moc vede k její další akumulaci a k likvidaci jakýchkoliv myslitelných soupeřů a následně až k vytvoření silně ideologizovaného portrétu prezidenta s božskými rysy, což postavení vůdce může nadále posilovat. Zároveň vede stávajícího vůdce ke strachu před svržením, tj. k nedůvěře ze strany prezidenta ke svému okolí. Jakýkoliv

⁴⁷ Analogickým příkladem je ve Střední Asii Tádžikistán (Dangara, rodné městečko tádžického prezidenta Emómali Rahmón/óv/a), Kyrgyzstán za prvního prezidenta Akajeva (městečko Kemin a rodiště prezidentovy manželky Talas) i druhého prezidenta Bakijeva (město Džalalabad) či Kazachstán (role vesnice Čemolgan, rodiště prezidenta Nazarabajeva). Podobně značná část uzbecké elity pochází z rodného města prezidenta Karimova Samarkandu, jakkoliv zde je evoluce politických elit mnohem komplikovanější a heterogennější.

nový prezident, který bude chtít udržet své postavení, si v této politické kultuře nemůže dovolit nechat vyrůst soupeře, který by ho mohl předčít. Spolu s fakticky neomezenou kontrolou nejvyššího Turkmena (Ahal Tekke) má tato skutečnost za následek kádrové čistky či alespoň přesuny kádrů z jednoho místa na druhé pod nejrůznějšími záminkami, jež obvykle nemají logiku nebo jsou vedeny negativními zprávami zvenčí či zevnitř Turkmenistánu. Tímto vzniká začarovaný kruh, jež dlouhodobě blokuje možnost přechodu k liberálnějšímu systému.

Sovětská politická kultura ve své regionální podobě s výraznou závislostí na centru je dalším z charakteristických rysů postsovětského Turkmenistánu (a obecně všech postsovětských republik). Sovětská aparátnická a výrazně hierarchizovaná struktura korelovala s vertikální hierarchií tradiční společnosti, rolí vůdce a klanovým či korupčním principem v kádrových otázkách. Stagnace kádrů za Brežněva pomohla upevnit postavení prvního tajemníka komunistické strany v republice a posléze i jejího prezidenta. Odpadnutí Moskvy jako určujícího faktoru republikové kádrové politiky v kombinaci s výše uvedenými faktory přispělo k nekontrolovatelné kádrové politice postsovětských prezidentů. Ztráta sovětské loajality k vyšší moci uvedla její nositele do pozice, kdy mohou vládnout podle vlastní libovůle.⁴⁸ Zároveň podporuje korupci a servilitu, s níž lze získat mocenské postavení. Oba turkmenští prezidenti – Türkmenbašy i Berdimuhamedow – jsou zářným příkladem své předchozí podlézavosti vůči vyšší moci. Türkmenbašy byl na začátku své kariéry podlézavý vůči svému předchůdci Gapurovovi, avšak jakmile se (s pomocí Moskvy) dostal na jeho místo, vytlačil ho i jeho lidi ze všech pozic.⁴⁹ Türkmenbašy byl dále loajální k sovětskému centru, avšak zhruba v roce 1993 pochopil, že se již návratu Sovětského svazu nemusí obávat. To se projeвило v jeho nepředvídatelné zahraniční politice vůči Rusku, kritice ruské a sovětské koloniální minulosti v historiografii a nejvíce vůči ruské menšině v samotném Turkmenistánu. Berdimuhamedow byl nucen zachovávat loajalitu k Türkmenbašymu, který ho mohl odvolat z jeho postu kdykoliv a často s mnohem horšími důsledky než v pozdně sovětském období. Po svém nástupu se však jméno Türkmenbašy v podstatě vytratilo z turkmenských médií a proběhla degradace Türkmenbašyho

⁴⁸ Tento syndrom není typický pouze pro postsovětský Turkmenistán; je častým rysem politické kultury v postkoloniálních společnostech, kde se moci chopila jedna strana s výraznou převahou mezi omezeným počtem obyvatel. Podobným příkladem, který kombinoval uvolnění politické kontroly shora a osobnostní charakteristiky byly například i některé nové evropské země, například Slovensko za Vladimíra Mečiara do roku 1998.

⁴⁹ Charakteristický pro tento přístup se staly okolnosti pohřbu Gapurova, který nemohl být uskutečněn v duchu muslimských tradic. Připouští se, že Gapurov mohl být zavražděn na příkaz Türkmenbašyho v momentě, kdy mohl ohrozit prezidentovo postavení. Viz Avdy Kulijev, „O Gapurove Muchammednazare“, *Erkin Türkmenistan*, <http://www.ashgabad.ru/forum/viewtopic.php?p=73826&sid=0182933536a9120d29e71f7b9c2f4747> (staženo 12. 2. 2010).

kultu osobnosti. Dekultivace Türkmenbašyho však neproběhla úplně a v roce 2010 pozorujeme spíše zastavení tohoto procesu.

Sovětské období a realizace marxistické politiky v lokálním turkmenském pojetí rovněž vedly, v kombinaci s charakterem vůdce, ke konzervaci ideologických podmínek, které se pouze transformovaly do jiných rámců, více akcentujících postsovětský vývoj v Turkmenistánu. Ideologie „Zlatého věku Turkmenů“ i epochy „Velké obrody“ jsou fakticky pokračováním sovětských historicistních ideologických konceptů „světlych zitrků“. Spojení sovětské a postsovětské ideologie je pochopitelné tím více, že tvůrci těchto ideologií působí v této sféře již od sovětských dob. Změna na postech hlavních ideologů země však může „sovětské dědictví“ turkmenské ideologie transformovat do nových forem.

Turkmenská politická kultura tak nutí Berdimuhamedowa v zájmu zachování vlastního postu k zachování a v některých ohledech i posílení autoritářského systému, byť se zpočátku zdálo, že by mohlo dojít nejenom ke změně prezidenta, ale i k posunům v politické kultuře v zemi. Berdimuhamedow však velmi dobře chápal, že jakákoli liberalizace by v turkmenských poměrech mohla rychle vést ke konci jeho kariéry. Navíc je otázka, zda podobné reformy slibované v předvolební kampani na počátku roku 2007 byly vůbec někdy myšleny vážně.

Do budoucna je tedy otázka, zda v případě nástupu slabší osobnosti do čela Turkmenistánu dojde ke změně politické kultury či samo politické prostředí v zemi povede k nástupu podobného typu vládců. Poměrně úzká mocenská základna v době smrti Türkmenbašyho na konci roku 2006 umožnila relativně rychlé předání moci. Není však jisté, zda tato úzká základna turkmenské elity zůstane zachována i do budoucna. Její rozšíření by však v tomto prostředí mohlo vést k politické nestabilitě, doprovázené až ozbrojenými konflikty mezi jednotlivými mocenskými skupinami. V současnosti se však zdá, že režim osobní moci prezidenta Berdimuhamedowa je pevný a má dlouhodobou perspektivu, s ohledem na nízký věk prezidenta i na jeho neotřesitelné postavení v rámci mocenské vertikály.